

*Балонь А. Б.,**здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

ТИПОВА «СЛІДОВА КАРТИНА» ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ СВОЇХ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У роботі проаналізовано типову «слідову картину» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень. Висвітлено процес слідоутворення останніх та визначено їх специфічні ознаки.

Ключові слова: злочини, вчинені з використанням службовою особою своїх повноважень, типова «слідова картина», процес слідоутворення.

Актуальність теми. Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних із ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі. Такі відображення поділяються на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів) та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини) [1, с. 2]. Тобто, будь-яка подія злочину неминуче супроводжується виникненням «слідової картини», що її відображає, яка може належати як до неживої, так і до живої природи. Такі відображення проявляються як певні зміни середовища [2, с. 75].

Стан наукового дослідження. Дослідження аналізу позицій науковців щодо визначення слідів у криміналістиці дозволяє нам прийти до висновку про наявність кількох точок зору. Згідно першої сліди в криміналістичній літературі трактуються досить широко, як:

– все те, що криміналіст може сприйняти і якимось чином криміналістично використати [3];

– відбиток на будь-якому предметі, який дозволяє судити про його форму або призначення [4, с. 44];

– речові (здавленості, відбитки, плями тощо) і психічні (переживання жертви, злочинця, сприйняття свідка, тощо) [5].

Другу точку зору поділяли науковці, які вважали сліди будь-якими матеріально-фіксованими змінами середовища [6; 7; 8].

Відповідно до третьої точки зору сліди необхідно класифікувати на сліди у вузькому розумінні і сліди в широкому розумінні [9; 10; 11].

Виклад основного матеріалу. Сліди злочину охоплюють всі ті зміни обстановки, предметів, які виникають внаслідок вчинення злочину. У вузькому розумінні слідами називають матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одних об'єктів на інших, а також відбиття умови та механізму їх утворення.

Термін «слідова картина» вперше використав у криміналістиці М. В. Салтєвський, який зазначив, що «слідова картина» у широкому її розумінні утворюється як наслідок вчинення злочину та є одним із елементів криміналістичної характеристики злочинів» [12, с. 14]. «Слідова картина», справедливо вважав М. В. Салтєвський, – це поняття дещо умовне, близьке до поняття «слідова обстановка» або «інформаційне середовище», що включає як матеріальні, так і ідеальні відображення. Тобто, «слідова картина» (слідова обстановка в широкому її розумінні) як елемент криміналістичної характеристики являє собою абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [13, с. 150-151].

Таким чином, поняття «слідова картина» в структурному плані містить у собі дві семантичні складові: «слід», під яким лінгвістично розуміється чотири значення: відбиток, відтиск чого-небудь на землі або іншій поверхні; залишок або ознака чого-небудь; наслідок чого-небудь; нижня частина підшви ноги [14, с. 660], та «картина», під якою розуміють те, що можна бачити, уявляти собі в конкретних образах [15, с. 44]. Тобто, за сутністю «слідова картина» – це єдність джерела та інформації, що відображається ним.

Вбачається вірною позиція О. Я. Басва, який вважає, що для досягнення злочинних цілей особі незалежно від її суб'єктивних якостей, а нерідко й від кримінальної ситуації, що склалася, необхідно вчинити низку типових дій. Сліди не тільки закономірно виникають в результаті вчинення будь-якого злочину, але і є типовими для злочинів певного виду, залишаються на певних об'єктах, у визначених місцях, полягають у певних змінах матеріальної обстановки, містяться у пам'яті певного контингенту людей. Це, в свою чергу, пов'язано з тим, що для вчинення злочину певного виду особа повинна вирішити низку типових задач, для їх рішення здійснити низку типових дій [16, с. 5]. Вказані положення застосовуються при розслідуванні будь-яких кримінально каранних діянь, у тому числі і злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень.

Як показало наше дослідження, як елемент криміналістичної характеристики, типова «слідова картина» злочинів, вчинених службовою особою з використанням своїх повноважень, найчастіше не зовсім асоціювалася з традиційними слідами в криміналістиці, адже носіями доказової інформації в таких злочинах були документи (у 83,6% кримінальних проваджень).

При цьому особливого значення для розслідування злочинів даної категорії набувала класифікація документів на види залежно від характеру й призначення інформації, що містилась у них. Як показало дослідження, групами документів, що вилучалися та досліджувалися під час розслідування досліджуваних злочинів, були такі:

1. Документи, які визначали економічну структуру і організаційно-правовий статус підприємства, а також стан фінансового контролю: а) свідоцтво про реєстрацію підприємства; б) статут підприємства; в) реєстр акціонерів; г) протоколи загальних зборів акціонерів; д) протоколи засідань адміністративних органів управління (правління, керівництва); е) протоколи засідань ревізійних комісій (акти та матеріали перевірок); ж) річний звіт аудитора; з) акти та інші матеріали перевірок податкових, банківських та інших контрольних органів; и) накази і розпорядження посадових осіб тощо (у 100% кримінальних проваджень).

2. Документи, що посвідчували провадження певного виду діяльності: а) ліцензії; б) патенти; в) рекламні проспекти підприємства і реклама, розміщена в засобах масової інформації; г) договори про укладання певних угод (купівлі-продажу, позички, про виконання робіт тощо) (у 76% кримінальних проваджень).

3. Документи бухгалтерського обліку і звітності (тут у найбільш повному обсязі на основі суцільного і безперервного спостереження, суворого документування, систематизації на рахунках і балансування облікових даних концентрувалася економічна інформація): а) документи первинного обліку (рахунки, накладні та інші, які фіксують окремі економічні операції); б) бухгалтерські рахунки (кожна економічна операція має подвійний запис – в активі одного рахунку і пасиві другого рахунку підприємства, наприклад, придбаний комп'ютер зазначають у активі рахунку «основні засоби» і в пасиві рахунку «уставний фонд»); в) бухгалтерський баланс (головна і узагальнювальна частина бухгалтерського обліку, де відображались зведені дані бухгалтерського обліку за квартал, півріччя, рік) (у 100% кримінальних проваджень).

4. Документи статистичного обліку і звітності (відображалась кількісна характеристика окремих сторін діяльності підприємства у продовж певного часового проміжку). Комерційна структура (фірма) може мати кілька варіантів звітності за рік (у 100% кримінальних проваджень).

5. Документи оперативного обліку та звітності. Наприклад, так звана «кишенькова бухгалтерія» керівника підприємства, яка характеризувала швидкоплинні економічні процеси на підприємстві та була підставою для прийняття поточних рішень (у 99,1% кримінальних проваджень).

6. Документи автоматизованого робочого місця (АРМ) бухгалтера, економіста, плановика, аналітика. Тут містилась різноманітна інформація у вигляді: а) облікових даних; б) планових показників; в) норм і нормативів; г) звітності фірми тощо (у 65 % кримінальних проваджень).

7. Банківські документи: а) журнал реєстрації платіжних доручень із поточного рахунку; б) журнал реєстрації надходжень на поточний рахунок; в) витяг із поточного рахунку; г) заяви на відкриття поточного, валютного рахунків; д) картка зі зразками підписів і відбитку печатки; е) платіжні доручення; є) документи, що відбивають одержання кредиту в банку, тощо (у 100% кримінальних проваджень).

8. Касові документи: а) договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність касира; б) касова книга; в) журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів; г) журнал реєстрації використання грошових чеків; д) прибуткові та видаткові касові ордери; е) чеки; ж) акти перевірки наявності грошових коштів і матеріальних цінностей в касі тощо (у 100% кримінальних проваджень).

9. Підроблені (фальсифіковані) документи: установчі, банківські, бухгалтерські та інші, що були використані при вчиненні злочину (у 19,6 кримінальних проваджень).

10. Робочі записи посадових осіб та службовців, зміст яких мав значення для кримінального провадження: доповідні записки, робочі зошити, календарі, записники тощо (у 100% кримінальних проваджень).

11. Електронні копії письмових документів та інша електронна інформація (програмне забезпечення) містяться на носії електронної інформації, наприклад на вінчестерах, дискетах, лазерних дисках, інших зйомних картах пам'яті (у 62,1% кримінальних проваджень).

Документи як джерела доказової інформації при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії досліджувались й використовувались в таких аспектах:

а) з позиції значення фактів, зафіксованих у документах (наприклад, у статуті підприємства, ліцензії на право провадження певного виду підприємницької діяльності; у сфері виробництва чи торгівлі прибутково-видаткові документи, що засвідчують операції з товарно-матеріальними цінностями, яких не було, тощо);

б) з метою визначення способу виготовлення документа (на-

приклад, шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи документа);

в) з метою ідентифікації особи, котра написала (підписала) документ, або голос і мовлення якої зафіксовано на магнітному носії інформації (шляхом призначення відповідної криміналістичної експертизи).

Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображалися, у першу чергу, на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змін, що до них вносяться. Ознаки, що характеризували певний спосіб підроблення документу, як зазначили респонденти, можна поділити на три групи:

1) ознаки способу виготовлення документу (нанесення зображення на документ) (зазначили 100% опитаних слідчих та 100% опитаних оперативних працівників);

2) ознаки способу підроблення документу (внесення змін до реквізитів документу);

3) ознаки внесення завідомо неправдивої інформації (зазначили 100% опитаних слідчих та 100% опитаних оперативних працівників).

Ознаками способу виготовлення документу були ознаки, які притаманні для технічних засобів, за допомогою яких документ або його окремі реквізити було виготовлено – пишучі прилади, поліграфічна техніка, принтери персональних комп'ютерів, розмножувальна техніка, друкарські машинки, кліше печаток та штампів і таке інше.

Ознаками способу підроблення документу були ознаки, які свідчать про проведення певних маніпуляцій з текстом і реквізитами документу, спрямовані на внесення змін до реквізитів документу, окремих елементів його змісту тощо.

Ознаки способу внесення змін до документу утворювалися в результаті впливу на документ механічної, хімічної та іншої дії. До ознак внесення завідомо неправдивої інформації до документу відносились невідповідність змісту інших документів, які не викликають сумніву або протиріччя у змісті одного документу [17, с. 14].

На сьогоднішній день, носіями слідів виступали і фізичні особи, які були присутні в момент здійснення злочинної діяльності. В криміналістичній літературі таких осіб прийнято називати носіями ідеальних слідів [18, с. 7]. Їх коло визначалося, виходячи з їх дієвого підходу. Вплив особи, яка вчиняла злочин, пов'язаний з використанням своїх службових повноважень, спрямовувався на об'єкт, яким виступала певна фізична особа.

Наше дослідження показало можливість класифікувати цих осіб за трьома групами: особи, які сприймають причини злочинної діяльності, але не відображують її в собі; особи, які сприймали безпосередньо злочинну діяльність (очевидці); особи, які не сприймали злочинну діяльність, але сприймали її результати та різноманітні сліди.

Зміст службової злочинної діяльності особи, що сприймалася та зберігалася свідомістю свідка, визначалось тим, що свідок, як правило, входив до середовища, в якому ця діяльність здійснювалась. Не виступаючи фактично об'єктом злочинного впливу, він відчував його безпосередній вплив у зв'язку з відхиленням отриманого результату від раніше змодельованого зразку. Будучи елементом середовища, в залежності від фактору часу, останній відобразив злочинну діяльність у повному або частковому обсязі. При цьому він був носієм такої інформації: про суб'єкт злочинної діяльності (про виконання або не виконання ним обов'язків конкретної службової особи) (зазначило 97,8% слідчих, 77,1% оперативних працівників); про об'єкти злочинної діяльності (зазначило 88,9% слідчих, 91,3% оперативних працівників); про можливу мету злочинної діяльності (зазначило 97% слідчих, 51,2% оперативних працівників); про результати злочинної діяльності, при

цьому значні дані як про реалізацію мети злочинної діяльності, так і про утворення слідів злочинної діяльності (зазначило 100% слідчих, 100% оперативних працівників).

Найбільш важливою була інформація про конкретні носії слідів та локалізацію слідів на носіях, а також знаковому змісті слідів.

Потенційне коло осіб, які безпосередньо сприймали злочинну діяльність, визначалося, виходячи з двох основних складових: місця та часу вчинення злочину [19].

Вивчення кримінальних проваджень та теоретичних джерел дає нам підстави стверджувати, що вплив (значення) місця вчинення злочину на визначення кримінальної протиправності діяння випадками, які підкреслюють дію принципу закону про кримінальну відповідальність у просторі, за яких має застосовуватися закон місця вчинення злочину, цим не обмежується [20, с. 59].

У випадку вчинення досліджуваної категорії злочинів місце вчинення злочину відігравало домінуюче значення. В переважній більшості такі злочини вчинялися на робочих місцях винних службових осіб, що майже виключало яку-небудь відкритість взаємовідносин.

Крім того, вбачається, що розроблена М. В. Салтєвським та В. М. Мешковим класифікація властивостей часу має суттєве значення для виявлення та розслідування злочинів даної категорії, оскільки певним чином відображає матеріальні ознаки механізму вчинення даного злочину та його структурних елементів. А тому момент часу і науково розроблені способи його встановлення, перевірки та оцінки повинні входити до змісту методики розслідування окремих видів злочинів. Ці почасові характеристики, що відносяться в цілому до подій, поведінки злочинців, окремих дій та інших явищ, які пов'язані з механізмом злочину і можуть встановлюватися при аналізі обстановки його вчинення, повинні з'ясуватися при проведенні слідчих дій і відображатися в протоколах. Дану концепцію підтримують й інші автори [21; 12, с. 36].

Дані про час вчинення злочину логічно відповідали при цьому даним про місце вчинення злочинної діяльності службової особи: основна частина службової злочинної діяльності здійснювалася протягом встановленого робочого дня, і там, де службовці проводили більшу частину робочого часу – в службових приміщеннях. Виходячи з вище зазначеного, сліди злочинної діяльності та їх носії повинні бути зосереджені у службовому кабінеті, але оскільки подібного роду діяльність здійснюється, в основному, у присутності її суб'єкту та об'єкту, це визначає досить низький відсоток її відображення очевидцями. При цьому, значну кількість склали випадки, коли очевидцями були співробітники, які в силу корпоративних причин не завжди ставали надійними джерелами отримання інформації, а навпаки, ставали на шлях протидії розслідуванню злочинів колишніх колег.

За злочинами досліджуваної категорії носіями ідеальних слідів були:

- співробітники підприємств, установ, організацій, де безпосередньо було вчинено злочин (інші службові особи та обслуговуючий персонал) (у 100% кримінальних проваджень);

- співробітники контролюючих органів (у 86,3% кримінальних проваджень);

- особи, з якими винного пов'язують особисті відносини (знайомі, друзі, родичі, сусіди) (у 25,9% кримінальних проваджень);

- інші особи, які випадково стали свідками службової злочинної діяльності (у 1,8% кримінальних проваджень).

Висновок. Криміналістичне значення «слідової картини» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, полягає в її інформаційно-доказовому потенціалі, який сприяє встановленню окремих складових механізму злочину під час їх розкриття та розслідування. Крім того, вивчення «слідової картини» в сукупності з іншими джерелами інформації дозволяє слідчому обрати найбільш ефективні засоби і методи розкриття та розслідування конкретного виду злочинів.

Література:

1. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / В. И. Галаган. – К., 1992. – 20 с.
2. Кримінально – процесуальні та криміналістичні прийоми й засоби протидії злочинній діяльності: [монографія] / С. В. Євдокіменко, Я. В. Кузьмічов, В. В. Семенов, С. В. Хильченко. – К.: ПАЛИВОДА. А. В., 2006. – 352 с.
3. Anushat E. Kriminalische Spurenkunde / Anushat E. – Berlin, 1943.
4. Якимов И. Н. Осмотр / И. Н. Якимов. – М.: УПКМ г. Москвы, 1935. – 119 с.
5. Mergen A. Die Wissenschaft vom Verbrechen. Eine Einführung in die Kriminologie / Mergen A. – Hamburg, 1961.
6. Шевченко Б. И. Научные основы современной трасологии / Шевченко Б. И. – М.: Госюриздат, 1947. – 73 с.
7. Крылов И. Ф. Следы на месте преступления / И. Ф. Крылов. – Л.: ЛГУ, 1961. – 132 с.
8. Грановский Г. Л. Основы трасологии (общая часть) / Г. Л. Грановский. – Х.: Харьков. НИИСЭ, 1965. – 123 с.
9. Сорокин В. С. Обнаружение, фиксация следов на месте происшествия: [метод. пособ.] / В. С. Сорокин. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1966. – 177 с.
10. Колдин В. Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации / В. Я. Колдин // Изв. вузов. Правоведение. – 1967. – № 3. – С. 129-133.
11. Криминалистика: В 2 ч.: [учеб. для юрид. вузов] / Под ред. П. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М.: Акад. МВД СССР, 1969. – Т. 1. – 1969. – 376 с.
12. Салтєвський М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / М. В. Салтєвський // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1982. – Вып. 25. – С. 13-20.
13. Салтєвський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М. В. Салтєвський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глібо. – К.: ВПОЛ, 1994. – 180 с.
14. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / За заг. ред. доктора філол. наук проф. В. В. Дубчинського. – Х.: ШКОЛА, 2007. – 837 с.
15. Словарь русского языка / АН СССР / Ин-т русского языка. – М.: Русский язык, 1958. – Т. 2. – 1958. – 736 с.
16. Баев О. Я. Методические основы расследования отдельных видов преступлений / О. Я. Баев // Расследование отдельных видов преступлений. – Воронеж, 1986. – 386 с.
17. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
18. Затєнацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Д. В. Затєнацький. – Х., 2008. – 19 с.
19. Васильєв А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики: [монография] / А. Н. Васильєв, Н. П. Яблоков. – М.: МГУ, 1984. – 143 с.
20. Мороз В. Г. Встановлення місця вчинення злочину – необхідна умова правильної кваліфікації вчиненого діяння / В. Г. Мороз // Юридична наука. – 2013. – № 10. – С. 58-65.
21. Аббасова Иpek Солтан. Время совершения преступлений как элемент его криминалистической характеристики: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / И. С. Аббасова. – Томск, 1992. – 22 с.

Балонь А. Б. Типичная «следовая картина» преступлений совершенных с использованием должностным лицом своих служебных полномочий и ее значение для их расследования

Аннотация. В работе проанализировано типичную «следовую картину» преступлений, совершенных с использованием должностным лицом своих полномочий. Описан процесс слеодообразования последних и определены их специфические признаки.

Ключевые слова: преступления, совершенные с использованием должностным лицом своих полномочий, типичная «следовая картина», процесс слеодообразования.

Balony A. Typical „trace pattern” of crimes committed using their official authority and its implications for their investigation

Summary. The paper analyzes the typical „trace pattern” of crimes committed using his official powers.

Key words: crimes, committed using his official powers, typical „trace pattern”.